

Sır kâtipleri son derece güvenilir ve mâhir kâtipler arasından seçilir, bunların dinî ilimler konusunda bilgili, tarih ve nesep ilmine vâkıf, edebiyat alanında yetişmiş kimselerden olmasına dikkat edilirdi. Kendisi de bu görevi yürütmüş olan Kalkaşendî bir inşâ kâtibinin sahip olması gereken bu tür özellikleri saymaktadır (*Şubhu'l-a'sâ*, I, 104 vd.; XIV, 111 vd.). Ahmed es-Seyyid Derrâc bir makalesinde Memlûkler dönemi sır kâtiplerini tanıtmıştır. Sır kâtibî, Kal'atülcebel'deki bürosunda görev yapardı. Onun maiyetinde, kendisi bulunmadığında gelen evrakı temize çekme ve bunlara imza atma yetkisine sahip olan nâib-le derece bakımından daha üstte yer alıp sır kâtibîyle birlikte toplantılara katılan küttâbü'd-dest ve sır kâtibî ya da küttâbü'd-destin verdiği evrakı yazan küttâbü'd-derc görev yapardı. Önceleri üç kâtip çalışırken bu rakam Bahrî Memlûkleri döneminin sonuna doğru ona ulaşmış, Burcî Memlûkleri zamanında ise yirmiyi aşmıştır (a.g.e., I, 138). Memlûkler döneminde Dimaşk, Halep ve Hama gibi büyük eyaletlerde birer sır kâtibî bulunurdu. Gazze, Kerek ve Iskenderiye gibi küçük şehirlerdeki inşâ kâtiplerine bu unvan verilmezdi (a.g.e., I, 104). Muvahhidler ve Nasrîler'de olduğu gibi Kuzey Afrika'da ve Endülü's'te hüküm süren müslüman hânedanların saraylarında görev yapan divan kâtipleri için de kâtibü's-sır unvanının kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu görevle Memlûkler'deki uygulama arasında bir bağlan-tı kurulmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), VIII, 173; Ebû Şâme, *Kitâbü'l-Ravzateyn*, I, 561; İbnü's-Sukâi, *Tâli Kâtîbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve trc. J. Sublet), Dimaşk 1974, metin: s. 118-119; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 36, 42, 56, 57, 60, 154; a.m.f., *et-Ta'rif bi'l-muşâlahi's-serîf* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 106, 188, 189, 190; Safedî, *el-Vâfi*, III, 366-367; Tâceddin es-Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nükam*, Beyrut 1407/1986, s. 30-31; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halil Şehhâde), Beyrut 2001, I, 305-311; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 39, 40-41, 97, 104-139; III, 486-488; IV, 19, 29, 30, 44-45, 60, 189; XIV, 111 vd.; ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *el-Hîtat*, II, 224-227; Halil b. Şâhin, *Zübdetü'l-keşf-i memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 99-100; İbn Tağrıberdî, *en-Nüccümü'z-zâhire*, VII, 293-294, 332-343; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, Kahire, ts., II, 145-148; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 365-369, 376, 379-383; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdâti'l-Arabiyye), II, 667-668, 922-927; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 196-197; B. Martel-Thoumian, *Les civils et l'administration dans l'état militaire Mamlûk (IX/XV siècle)*, Damas 1991, s. 40 vd., 451 vd.; Ahmed Derrâc, "Mersûmü's-Sultân Kâyıtây el-hâş bi-küttâ-

bi's-sır ve'l-kudât ve's-şâdir fi şehri şevvâl 874 h.", *Mecelletü'l-Bahşi'l-ilmî ve't-türâşü'l-İslâmî*, III, Mekke 1400/1980, s. 257-268; a.m.f., "Terâcimü küttâbi's-sır fi'l-âşri'l-Memlûkî", a.e., IV (1401/1981), s. 318-346; Metin Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya Çıkışı ve İşleyişi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, Samsun 1999, s. 291-293, 294, 296, 297, 301-303; H. L. Gottschalk, "Diwân", *El²* (Ing.), II, 328-330; R. Sellheim – D. Sourdel, "Kâtib", a.e., IV, 754-756; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Kâtip", *DİA*, XXV, 50; Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", a.e., XIX, 289-290.

FATİH YAHYA AYAZ

Osmanlılar'da. Padişahların özel kâtibî konumunda bulunan ve kâtib-i esrâr da denilen bu görevlinin Osmanlı saray teşkilâtında ne zaman ortaya çıktığı kesin şekilde tesbit edilememektedir. Osmanlılar'dan önceki İslâm devletlerinden Abbâsîler, İlhânîlar ve Memlûkler'de rastlanan kâtib-i sır adlı görevlinin asıl vazifesi Osmanlılar'ın ilk devirlerindeki nişanlılığa benzer biçimdedir ve padişah yanında özel kâtibî konumundaki sır kâtibîliğinden farklıdır. Sır kâtibîliği vazifesinin bugünkü bilgilere göre en geç II. Bayezid devrinden (1481-1512) itibaren mevcut olduğu tesbit edilmektedir. Bu dönemde Kâtib Şemseddin Kasım'ın sır kâtibîliği yapıldığı bilinmektedir. Bazı Osmanlı kaynaklarında aynı harflerle (sin-re) yazılması sebebiyle yanlışlıkla "ser kâtibî" şeklinde okunan sır kâtibî unvanı, hem rûznâmelerde hem diğer Osmanlı tarih kaynaklarında sır kâtibî / esrâr kâtibî şeklindeki yazılışından başka "kâtibü's-sır-ı-sultânî, kâtibü's-serâiri's-sultânî, kâtib-i sır-ı sultânî, kâtibü'l-esrâr, kâtib-i esrâr, kâtibü's-sır, kâtib-i sır, kâtib-i esrâr-ı cihândârî, kâtib-i sır-ı pâdişâhî" gibi ifadelerle de belirtilir. Görevinin adı ise "hizmet-i kitâbet-i sır, sır kitâbet-i hazret-i şehriyâfilik" olarak geçer. Muhtemelen ka-

rşıklığa sebep olmamak için kelimenin sad harfiyle yazıldığına veya "sır" okunmasını temin edecek şekilde harekelendiğine dair örnekler de bulunmaktadır (meselâ bk. BA, D. TŞF., Defter, nr. 26104, s. 1).

Sır kâtibîliğiyle ilgili verilen bilgiler daha ziyade XVII ve XVIII. yüzyıl kaynaklarına dayanır. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre sır kâtibî ağa, Enderun odalarının birincisi ve en itibarlı olan Hâne-i Hâssa / Has Oda'nın genelde kırk adet olan ağaları arasında yer almaktaydı. Sır kâtibî ağa bu vazifesini sır kâtibî yamağı ve sır kâtibî heybecisiyle birlikte yürütmekteydi. Koçî Bey'in yazdığına göre sır kâtibinin hususî odası vardı. Sır kâtibî ağaların terfileri, olağan / olağan üstü görevleri, taşraya çıkmaları, merasimlerdeki yerleri, gelirleri ve çalışma usulleri hakkında birtakım bilgiler temin edilebilmektedir. Sır kâtibî esas olarak padişahın özel kâtibidir; yazı kâğıdı ve diğer yazı malzemelerini boynunda sırma işlemeli bir kesede ve altın dividini belindeki kuşakta taşır. Padişahın kaleme aldığı hatt-ı hümâyunu destmâle sardıktan sonra bunu Bâbüalî'ye götürecektir. Saraya gelen veya giden belgelerin okunmasında ve bazan tahririnde de rol almıştır. Onların çeşitli vazifelerinden başlıcaları cuma selâmlıklarında arzuhallerin toplanması, padişahın özel kütüphanesinin hâfız-ı kütüblüğü, devletin asker ve gelirlerle ilgili temel defterlerinin bir nüshasının muhafazasıdır. Has Oda'ya nakilleri uzun süre Hazine Koğuşu'ndan olmuş ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren seferli ve kiler koğuşlarından bu göreve tayin yapılmıştır. Hâne-i Hâssa'ya alındıklarında hazine ket-hüdâlığıyla sır kâtibîliği vazifesini birlikte yürüten ağalar da bulunmaktadır. Meselâ Maanzâde Hüseyin Bey, IV. Mehmed devrinde bu iki görevi bir arada yürütmüştü. Enderun'dan çıkışları ise ilk devirlerde vezâretle nişanlılığa veya bir eyalete, daha sonra genelde mûsile ile bir medreseye ve nâdiren kapıcıbaşılıkla yahut hâcegânlıkla bir göreve olmaktadır. Sır kâtibî ağa sıradan günlerde beyaz destarlı kâtibî kavuk, kırmızı çuhadan kürk yakalı kontoş ile önü kapalı üç peşli entarî, kırmızı dökme şalvar ve sarı yemeni giyerdi. Merasim kıyafeti ise selimî mücevveze, divan kürkü, çiçekli Bursa kumaşından üç peşli entarî, altın divit takımının arasında bulunduğu şal kuşak, kırmızı şalvar ve sarı yemeni idi.

Sır kâtibî ağaların resmî görevleri arasında padişahın günlük gündeminin izlen-

Sır kâtibî
(Elbise-i
Atika-i
Osmâniyye,
İÜ Ktp., TY,
nr. 9362)

mesi ve zabıt altına alınması özel bir önem arz etmektedir. XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren bugüne ulaşan rûznâmeler buna örnek gösterilebilir. Sır kâtipleri, aldıkları sözlü tâlimat üzerine veya kendiliklerinden çeşitli tarih telifleri de meydana getirmişlerdir. Keşfi Mehmed Çelebi, Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferine sır kâtibî olarak katılmış ve bir selimnâme kaleme almıştır. Sefer günlükleri arasında sır kâtiplerinin kaleminden çıkması muhtemel olan ve menzîlnâme olarak bilinen birtakım eserler de mevcuttur. Sır kâtibî Nedim Ağa, II. Mustafâ'nın tahta çıkışından itibaren bazı vak'aları ve özellikle onun 1695'teki Belgrad Seferi'ni günlük şeklinde manzum kaleme almış, IV. Mehmed'in sır kâtibî olan Abdi Ağa da (Nişancı Abdi Paşa) bir tarih telif etmiştir (bk. RÛZNÂME).

BİBLİYOGRAFYA :

Koçi Bey, *Risâle* (Aksüt), s. 78-79; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 69, 324, 326; a.m.f., "Topkapı Sarayı Arşivi 4819 Üçüncü Sultan Selim Zamanında Yazılmış Dış Ruznâmesinden 1206/1791 ve 1207/1792 Senelerine Âit Vekayi", *TTK Belleten*, XXXVII/148 (1973), s. 620, 622; Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi: Sultan I. Abdülhamid (1774-1789)*, İstanbul 2001, s. XXIII-XXV; Ülkü Altındağ, "Has Oda Teşkilatı", *TET.D.*, sy. 14 (1974), s. 97-113.

FİKRET SARICAĞLU

Mâbeyin Kitâbeti. Klasik Osmanlı sisteminde sadrazam padişahın iradesini gerektiren konuları özetleyerek saraya takdim eder, padişah da bu telhislerin üzerine kendi fikrini kısa ve emredici bir üslûpla yazar ve bu belgeye hatt-ı hümâyun denirdi. Bu yapı 1830'lu yıllara kadar bu şekilde devam etti. II. Mahmud döneminde bir yandan bürokrasinin gittikçe genişlemesi, bir yandan da devletin uğraştığı iç ve dış sorunlara ve artan iş hacmine bağlı olarak bürokrasinin ürettiği evrakın sayısının çoğalması, her konuyu padişahın hatt-ı hümâyunu ile karara bağlayan eski yapıyı yetersiz bıraktı. Bu durumda yetkilerini diğer kurumlara devretmek istemeyen padişahın bu soruna bulduğu çözüm ise kendisine yazı işlerinde yardımcı olacak bir bürokratik birimin tesisiydi. Söz konusu birim, 1831'de sır kitâbetinin mahiyetinin biraz değiştirilerek Mâbeyin Başkitâbeti'ne dönüştürülmesiyle oluşturuldu.

Bu yeni sistemde padişah, konularla ilgili kararlarını belgelerin üzerine bizzat kendi el yazısıyla (hatt-ı hümâyun) yazmıyor, padişahın kararı sadâret arzının altına irade hâmişi şeklinde (irâde-i seniyye) mâbeyin kâtipleri tarafından yazılıyordu. Yani padişah konu hakkındaki kararını kâtip-

lere bildiriyor ve kâtipler de bu kararı irade formunda kaleme alarak Bâbüâlî'ye iletirdi. Bu sistem padişahın yükünü büyük ölçüde hafifletti. Böylece oluşturulan Mâbeyin Kitâbeti'nin görevi çeşitli makamlardan arz edilmek üzere gelen tezkire, arzuhal ve muharrerâti kaydetmek, özetlerini çıkararak asıllarıyla beraber padişaha sunmak, cevaben veya re'sen çıkan iradeleri ilgili makamlara tebliğ etmektir. Bu görevin esaslarına dikkat edildiğinde sır kitâbetiyle hemen hemen aynı olduğu görülür.

Hatt-ı hümâyundan irade formuna geçiş birdenbire olmadı. Bu geçişe dair şimdiye kadar rastlanabilen en erken tarihli irade Ekim 1832 tarihine aittir. Kastamonu'da çıkan Tahmişçiöğlü İsyanı'na ait olan bu dosyada mevcut bir kısım belgeler padişahın hatt-ı hümâyununu, bir bölümü ise mâbeyin başkâtibinin yazdığı irade hâmişini taşımaktadır. Bu ise hatt-ı hümâyundan iradeye geçişin birdenbire değil aşamalı olarak gerçekleştiğini ve bu iki formun bir süre beraber kullanılmaya devam ettiğini gösteriyor. Zaman zaman hatt-ı hümâyun formu da kullanılmakla beraber 1834 yılından itibaren genel olarak irade usulüne geçildi.

Bilinen ilk mâbeyin kâtibî Vassâf Bey'dir. Köprülü ailesinden olan Vassâf Bey önce II. Mahmud'un sır kâtipliğine, daha sonra mâbeyin kâtipliğine tayin edildi (BA, MAD, nr. 9775, s. 47; BA, HH, nr. 35263-B). İlk yıllarda kitâbette görev yapan memurlar ve bunların sayıları hakkında şimdilik herhangi bir veriye rastlanmamaktadır. Ancak 1838'de kitâbetin mevcudunun toplam üç (BA, MAD, nr. 8356, s. 4; BA, *Maliye Nezaretî Masarfat Defterleri*, nr. 18, s. 4, 12-13), 1845'te ise dört kişi (BA, *Darbhane Defterleri*, nr. 45, s. 60) olduğu tesbit edilebilmektedir.

Mâbeyin Kitâbeti, kurulduğu andan itibaren II. Abdülhamid dönemine kadar dört-altı kişi arasında değişen bir kadro ile çalışmalanını yürüttü. Bu durum, II. Mahmud döneminden ve Tanzimat'tan itibaren işlerin yeni kurulan müesseselere aktarılması ve bürokrasinin önem kazanmasıyla yakından ilgilidir. Tanzimat bürokratları saray ile Bâbüâlî arasındaki ilişkileri Bâbüâlî lehinde belli bir temele oturttu, böylece Bâbüâlî devlet işlerinin yürütüldüğü ana merkez konumuna geldi. Bu dönemde sarayın devlet işleri üzerinde nisbeten sınırlandırılan rolü ise belirli kurallara göre yürütüldü; bu yapı II. Abdülhamid'in dengeleri saray lehine bozmasına kadar bu şekilde devam etti. Yıldız Sarayı'nın ön plana çıkma-

syıyla beraber buradaki bürolar doğal olarak büyük bir gelişme kaydetti (bk. MÂBEYNİ HÛMÂYUN).

Mâbeyin Kitâbeti'ne merkez bürokrasinin değişik dairelerinde yetişen ve ön plana çıkan kabiliyetli memurlar alınır, kitâbet çok hassas ve stratejik bir yer olduğu için, kâtip seçimine çok itina gösterilirdi. Herhangi bir sebepten dolayı kâtipliklerden birinin boşalması durumunda diğerlerinin silsileleri yürütülür ve boşalan yere yenisi alınır (BA, *İrade-Dahiliye*, nr. 45518; nr. 62395; *Cerîde-i Havâdis*, s. 1). Padişah, sarayla hükümet arasında irtibatın sağlanması ve ülke yönetimi açısından çok önemli oldukları için kâtipleri seçerken adayın geçmişi, temiz, ahlâk ve fazilet sahibi, kitâbeti yeterli, dindar ve sır saklayan bir kişi olmasına bilhassa özen gösterirdi.

BİBLİYOGRAFYA :

Tayyazâde Atâ Bey, *Târîh*, İstanbul 1292-93, I, 200-201; III, 2-4; *Sicill-i Osmânî*, IV, 607; Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul 1958, s. 293-294; *Ali Ekrem Bolayır'ın Hâtıraları* (haz. Metin Kayahan Özgül), Ankara 1991, tür.yer.; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s. 246; Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü: 1802-1890*, İstanbul 2007, s. 5-10, 140; *Cerîde-i Havâdis*, nr. 1077, İstanbul 3 Şâban 1278/3 Şubat 1862, s. 1.

ALİ AKYILDIZ

SIRAT

(الصراط)

Cehennem üzerine kurulacak köprü anlamında bir terim.

Sözlükte "yutmak" mânasındaki *serî* (*sereşân*) masdarından türeyen *sirât* "yol, cadde" demektir. Bu anlam, yolda yürüyen kimsenin ağızda lokmanın kaybolması gibi gözden uzaklaşması ilişkisiyle oluşmuştur. Kelimenin asıl sîn ile "sirât" olup kalın ses özelliği taşıyan sondaki tâ harfi "sîn"i "sâd" a çevirmiştir (*Lisânü'l-'Arab*, "srî" md.; *Kâmus Tercümesi*, II, 478-479). Kelimenin Latince *strata* kökünden geldiği ve Arapça'ya Ârâmîce'den geçtiği ileri sürülmüşse de (*EJ²* [Ing.], IX, 670) sıratın naslarda kazandığı mâna açısından bu iddianın herhangi bir önemi yoktur. Akaid ve kelâm kitaplarında sırat "cehennem üzerine kurulmuş olup müminlerin rahatlıkla geçebileceği, kâfirlerin ise üzerinden cehenneme düşeceği köprü" diye açıklanır (*Sâbûnî*, s. 92).

Kur'ân-ı Kerim'de sırat kırk altı âyette yer almakta ve genellikle "Allah'a ulaştı-